

О. Ю. Сергєєва,
к.держ.упр.,
доцент кафедри іноземних мов ХарPI НАДУ,
м. Харків

ТИПИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ЕКСПАНСІЯ, УНІФІКАЦІЯ, КОСМОПОЛІТИЗМ

Стаття присвячена теоретичному узагальненню типів державної мовної політики, визначенню категорій «мовна експансія», «мовна уніфікація», «мовний космополітизм».

Ключові слова: державна мовна політика, мовна експансія, мовна уніфікація, мовний космополітизм.

Важливим компонентом національної культури народу є його мова, яка формується разом із утворенням етносу. За останні роки зміни в мовній сфері відбулися у багатьох полінаціональних державах, не є винятком й Україна, де вони відбуваються на фоні розбудови державності, ускладнюючи цей процес. У цьому контексті надзвичайної ваги набуває проблема вироблення адекватної та дієвої державної мовної політики як механізму державного регулювання міжетнічних відносин, забезпечення міжнаціональної злагоди в державі. За цих умов зростає попит на дослідження, які б змогли ґрунтовно проаналізувати сферу мовного регулювання в умовах трансформаційних процесів у країнах Європейського Союзу й запропонувати можливі шляхи подолання мовної кризи в Україні. Окреслені у назві статті питання на теоретичному рівні дають можливість більш адекватного вироблення державно-управлінськими структурами підходів до мовної політики

Проблематика державної політики, мовної політики як її складової, є предметом дослідження багатьох науковців різних галузей науки.

Надбання щодо теоретичного узагальнення напрямів розвитку державної мовної політики накопичені в працях вітчизняних науковців зокрема, В. Андрющенко [1], О. Антонюка [2], О. Картунова [4], І. Кресіної [5], О. Майбороди [9], Ю. Римаренко [11], С. Римаренко [11], та ін., які, висвітлюючи проблеми міжнаціональних відносин, відводять значну роль мові в становленні національної держави.

Держано-управлінські проблеми мовної політики, державним механізмам її впровадження присвячені парці Ю. Куца [6–8], І. Надолішнього [10] та ін.

Утім, питання теоретичних засад державної мовної політики ще не набули ґрунтовного наукового опрацювання в науці державне управління.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних засад державної мовної політики в контексті європейської традиції. окресленні підходів до виробки державної мовної політики .

Метою конкретних державних програм у сфері мовної політики у багатьох країнах є зміна або збереження функціонального розподілу мовних утворень, що склалися. Йдеться, в основному, про вибір мови для загальнодержавного й міжетнічного спілкування (в Україні, не зважаючи на те, що українська мова офіційно визначена як державна, мовою міжетнічного спілкування продовжує залишатися російська, хоча на офіційному рівні вона все більше поступається державній). У країнах Європейського Союзу, особливо в останні роки, визнання й дотримання принципів рівності гарантує захист прав усіх національних меншин, а мовні труднощі мають бути подолані в ході гармонійного розвитку суспільства. Центральною проблемою у сфері мовного регулювання в молодих багатонаціональних державах поряд з вибором державної або офіційної мови є також визначення статусу мов національних меншин. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (ч. I, ст. 1) визначає, що регіональні мови або мови меншин (regional or minority languages) – це традиційно використовувані на певній території держави громадянами цієї держави, які становлять кількісно меншу групу, ніж решта населення цієї держави та відмінні від офіційної мови (мов) цієї держави; вони не включають ні діалектів офіційної мови (мов) цієї держави, ні мов мігрантів [3].

І хоча в Україні на рівні Конституції вирішене питання про державну мову, все-таки виділимо фактори, що визначають вибір офіційної або державної мови (мов):

– чисельність мовних громад, їх політичний та економічний стан у країні;

– ступінь розвиненості тієї або іншої мови як ефективного засобу широкого функціонування в усіх сферах.

Дослідники виділяють основні варіанти вирішення питання про статус мов національних меншин:

– статус державної, національної або офіційної надається всім мовам основних етнічних груп (наприклад, у Швейцарії, Бельгії);

– деякі мови національних меншин вводяться як офіційні (наприклад, у Фінляндії шведська мова визнана офіційною нарівні з фінською);

– допускається офіційний статус для мов деяких національних меншин тільки на регіональному рівні (наприклад, в Іспанії, Угорщині, Сербії);

– мовам національних меншин не надається офіційного статусу ні на національному, ні на регіональному рівні, однак їх застосування гарантоване конституцією, законом або договором.

Типи державної мовної політики найбільш яскраво простежуються в багатомовних суспільствах. Тому певний інтерес являють собою й історичні причини виникнення багатомовних суспільств, з існуванням яких і пов'язується виникнення тих або інших типів мовної політики. Серед основних причин їх виникнення звичайно виділяють: експансію, уніфікацію, постколоніальні ситуації, імміграцію і космополітизм.

Експансія. Усі народи, що пережили в процесі свого історичного розвитку експансію за межі своїх первісних кордонів, приносили із собою свою мову й звичайно нав'язували її там, куди приходили (наприклад, угорці в Панонії (Сербія). Але могли залишатися й групи населення, що не піддалися новим впливам (наприклад, індіанці – нащадки інків, які зберегли свою мову кечуа в Еквадорі й Перу, де іспанська мова служить мовою культури й адміністрування).

Під уніфікацією розуміють процеси приведення до політичної однорідності, яка протягом сучасної епохи лежала в основі створення європейських держав, але мала місце і в інших культурних середовищах, як, наприклад, у Китаї, у постколоніальних Африці й Азії. Як правило, політична

уніфікація проповідується етнічною й культурною групами, які прагнуть нав'язати свою мову як державну. Таку уніфікацію можна порівняти з імперіалістичною експансією певної мови. Але процес уніфікації в рамках однієї держави має свої особливості.

У європейських народів є ідеологічне обґрунтування, яке впливає з певної теорії держави й надалі перетворюється на низку ідентифікацій: народ, нація, мова, держава, що вимагають мовної єдності в ім'я національної й державної єдності.

Разом з ідеологічним є й практичне обґрунтування: єдине для всієї держави адміністрування вимагає єдиної мови, за якого її завдання спрощується.

Мовна уніфікація активно впроваджується завдяки державному регулюванню в освіті, яка здійснюється офіційною мовою.

Звичайно, політика мовної уніфікації може викликати – як часто буває – опір з боку населення, яке говорить різними мовами і яке охоплюється цим процесом, а конфлікт між уніфікаторськими силами й автономістським опором може привести до виникнення широкого спектру варіантів вирішення мовних проблем (наприклад, у Наддністрянщині, Боснії, Косовому). У будь-якому разі ці процеси мовної уніфікації – одна з найбільш очевидних причин конфліктів, які виникають в умовах двомовних і багатомовних ситуацій.

Постколоніальні ситуації спостерігаються в країнах, які стали незалежними і мовно різноманітними. Ця різноманітність впливає з того, що колоніальні режими були встановлені, як правило, на територіях, які не мали справжніх політичних структур, там розмовляли мовами, що не досягли достатнього рівня кодифікації, а мовні відмінності були вкрай великі. До цієї вихідної різноманітності додається те, що кордони нових політичних утворень були встановлені штучно, без урахування етнічних або культурних громад. Нарешті, колоніальний режим запровадив мову колонізаторів як мову адміністрування й навчання, тим самим блокуючи подальший розвиток місцевих мов. Більшість цих країн успадкували досить складні багатомовні

ситуації, які вони намагаються розв'язати шляхом політики урівноважування конфронтуючих крайнощів: природного бажання розвивати свої мови як символ колективної ідентичності і труднощів через крайню мовну різноманітність населення й зручності збереження мови колонізаторів не тільки як мови міжнародних відносин, але й паралельної мови в адмініструванні та в системі освіти.

Імміграція, як і еміграція, а також експансія, полягає в переміщенні осіб, які переносять свою мову з одного регіону в інший, але якщо за експансії свої закони і мову нав'язують ті, хто прибуває, то за еміграції прибулі іммігранти як сторона, що приймає, є дуже слабкими. У деяких випадках іммігранти після більш-менш тривалого періоду двомовності врешті-решт повністю інтегруються в суспільство, яке їх прийняло, і забувають свою рідну мову. В інших випадках іммігранти залишаються в країні, що приймає, замкненою групою, яка зберігає свої звичаї й мову, але разом з тим вишукують формули, що дозволяють інтегруватися в цей народ у цілому. У третьому випадку, коли іммігранти досягають такої кількості, що стають найбільшою частиною населення регіону або країни, спостерігається картина, подібна до експансії.

Космополітизм з'явився завдяки тому, що торгівля й засоби комунікації створили місця, де з'являється багато двомовних посередників і разом з тим усе більше практикується використання мов міжнародного спілкування, з'являються мови-посередники. Типовими прикладами такого феномена є порти, великі торгові центри, місце розташування міжнародних центрів тощо.

Іноземні дослідники опираються на поняття «велика традиція» Дж. Фішмана [12], яке припускає існування набору культурних ознак – права, уряду, релігії, історії – і які, у свою чергу, сприяють інтеграції громадян держави в згуртовану масу за назвою *нація*, а основним засобом самовираження виступає офіційна мова.

На основі вибору з боку еліти виділяють такі типи мовної політики:

– *тип А* – спостерігається в тому разі, коли еліта доходить висновку про відсутність «великої традиції», на яку можна опиратися з метою об'єднання

нації, і тоді як офіційна ухвалюється мова колишніх правителів, при цьому обирається курс на будівництво екzogлосної (багатомовної) держави, цим самим визнається більш бажаним «досягнення оперативної ефективності», тобто «державності», а не етнічної автентичності, тобто «націоналізму». Такий тип мовної політики можливий лише в багатоплемінних державах, які відрізняються великою мовною різноманітністю. Але таке рішення веде до важливих наслідків. Еліта може виявитися в надзвичайних обставинах нездатною до безпосереднього спілкування з великою масою народу, особливо в іншомовних регіонах. У галузі освіти неминуче підкреслюється переважання державної мови на шкоду місцевим мовам, які фактично є рідними для місцевого населення. Рушійним фактором оволодіння державною мовою стає можливість одержання добре оплачуваних посад і переходу до стану еліти, однак при пробудженні почуття національної самосвідомості в різних етнічних групах, особливо при компактному проживанні, конфлікти на мовному ґрунті є неминучими;

– мовна політика *типу В*, протилежна типу А, обирається в тому випадку, якщо еліта або основна частина народу доходить висновку, що дійсно є «велика традиція» разом з відповідною мовою. Вибір цього типу вирішення мовних проблем можливий за значної соціально-культурної і, найчастіше, політичної єдності; при цьому мовна політика може орієнтуватися одночасно на дві мети – «націоналізм» і «державність». У цьому разі можуть виникнути ендоглосні (мономовні) держави, які можуть бути доволі успішними, оскільки національна офіційна або державна мова, будучи автохтонною і прийнятною для абсолютної більшості населення, буде сприяти як цілям націоналізму, ще тісніше поєднуючи вже об'єднане в культурному відношенні суспільство, так і цілям «державності», продовжуючи функціонувати як «*lingva franca*». Приклади такої політики в чистому вигляді існують в Португалії, Ефіопії й ін.;

– якщо політика типу А виникає з переконання у відсутності «великої традиції», а типу В – з переконання у її наявності, то політика *типу С* є результатом того, що є дві або декілька «великих традицій», які суперничають

між собою, кожна зі своєю соціальною, релігійною або географічною основою і мовною традицією. Основною проблемою подібних ситуацій стає проблема збалансування потреб загального націоналізму (тобто «державності») з націоналізмом регіональним або груповим, а також проблема ефективності загальнонаціональної системи з існуючими місцевими політичними системами. Якщо держава проводить таку політику, неминуче з'являються еліти, які суперничають, відстоюють протилежні інтереси та, якщо вони незадоволені існуючим станом, можуть ужити заходів до відділення свого регіону від державного утворення, до якого вони входять з тих чи інших причин, щоб створити свою власну державу або «возз'єднатися зі своєю історичною батьківщиною» (наприклад, Косове). Мовна політика в таких випадках повинна в силу необхідності розподілятися між цілями «націоналізму» і «державності». Регіональним, релігійним, етнічним, мовним і соціальним підгрупам у державі має бути надана певна міра автономії, однак не за рахунок національної єдності. Має бути сформовано центральний уряд, який має дієві засоби загальнонаціональної комунікації, однак не на шкоду регіональному адмініструванню і мовам. Найчастіше така дилема вирішується шляхом збереження мови колишніх правителів як національної офіційної мови поряд з однією або більше місцевими мовами, а великі локальні мови обираються як регіональні офіційні мови, які мають офіційний статус у своїх власних регіонах. Можливий також варіант, коли національною офіційною мовою виступає автохтонна мова більшості населення, мова метрополії при цьому залишається функціонувати нарівні з національною офіційною мовою «за необхідності», а на регіональному рівні офіційною виступає національна офіційна мова, регіональна офіційна мова або мова метрополії, забезпечуючи в той же час функціонування й мов інших національностей, як, наприклад, у Молдові. Мовною політикою типу С може бути «тимчасове» прийняття політики типу А з пом'якшеним оголошенням намірів переходу згодом до політики типу В, як тільки це виявиться практично можливим. Якщо ж намагатися активно перейти від політики типу А до політики типу В без урахування регіональних

особливостей, така політика призведе до конфліктів на мовному підґрунті, про що свідчать події в Наддністрянщині й інших регіонах колишнього СРСР. Мовна політика типу С – це політика найбільш прийнятна в рамках багатомовної держави, однак «вимоги, які така політика висуває громадянам держави, надто великі, тому що вона припускає з боку всіх освічених людей володіння принаймні двома мовами, а на регіональному рівні – трьома. Більше того, якщо людині не пощастило бути носієм національної, регіональної або мови метрополії, їй доведеться вивчати чотири мови, як, наприклад, полякам з румунськомовних сіл Буковини, старше й середнє покоління яких вільно спілкуються польською, румунською, російською й українською мовами, а випускники факультетів іноземних мов – додатково ще однією-двома мовами міжнародного спілкування.

Таким чином, в Україні постає необхідність подальшого теоретичного обґрунтування механізмів розробки й впровадження державної мовної політики. Для більш її якості та дієвості необхідно враховувати теоретичні підґрунтя щодо експансії, уніфікації та космополітизму

Подальші дослідження будуть корисними у напрямку узагальнення досвіду впровадження мовної політики в країнах ЄС у вимірі теоретичного узагальнення мовної експансії, мовної уніфікації та мовного космополітизму

Список використаних джерел

1. *Андрюшенко В.* Етнополітичні чинники державотворчих процесів в Україні: основні контекстуальні засади / В. Андрюшенко // Міжнаціональні відносини і національні меншини в Україні: стан і перспективи. – К. : Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України. – 2004. – С. 224–241
2. *Антонюк О.* Основи етнополітики / О. Антонюк. – К. : МАН, 2005. – 432 с.
3. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 05.11.1992 р., ратифікована Верховною Радою України законом України № 802-IV від 15.05.2003. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_014.
4. *Картунов О.* Вступ до етнополітології : навч. посіб. / О. Картунов. – К. : Довіра, 1999. – 300 с.
5. *Кресіна І.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітичний наліз / І. Кресіна. – К., 1998. – 635 с
6. *Куц Ю.* Влада і мова в державному управлінні: світовий конституційний досвід / Ю. Куц // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Одеса : ОРІДУ УАДУ, 2002. – Вип. 11. – С. 104–111.

7. Куц Ю. Етнополітична еліта та питання її державотворчих потенцій / Ю. Куц // Актуальні проблеми державного управління : наук. зб. – Х. : УАДУ ХФ, 2000. – № 3 (8). – С. 62–69.

8. Куц Ю. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект : моногр. / Ю. Куц. – Х. : Вид-во ХарРІ УАДУ «Магістр», 2002. – 204 с.

9. Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991 – 1998) / О. Майборода // Сучасність. – 1999. – № 5. – С. 85–105

10. Надолішній П. І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект (теоретико-методологічний аналіз) : [моногр.] / П. І. Надолішній. – К. ; Одеса : УАДУ ; Астропринт, 1999. – 304 с.

11. Римаренко Ю. І. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 264 с

12. Handbook of Language & Ethnic Identity (Paperback) by Joshua A. Fishman (Editor), 2008.#38. – 215 p.

Sergeyeva O. Yu. Types of the state language policy: expansion, unification, cosmopolitanism.

The article deals with the theoretical generalization of the state language policy, the categories of language expansion, language unification and language cosmopolitanism are defined.

Key words: state language policy, language expansion, language unification, language cosmopolitanism.

Сергеева Е. Ю. Типы государственной языковой политики: экспансия, унификация, космополитизм.

Статья посвящена теоретическому обобщению типов государственной языковой политики, определению категорий языковая экспансия, языковая унификация, языковой космополитизм.

Ключевые слова: государственная языковая политика, языковая экспансия, языковая унификация, языковой космополитизм.